

שער ח: תחנון

א. תחנון

התפילה שאומרים אחרי שמו"ע בשחרית ובמנחה של חול (נפילת אפים, והוא רחום, שומר ישראל) נקראת תחנון (רמ"א סי' קלא סע' א)^א.

הטעם: ע"ש הנאמר (מל"א ח' נד) ויהי ככלות שלמה להתפלל אל ה' את כל התפלה והתחנה הזאת, "אלמא תחנה אחר תפלה" (הרוקח סי' שכד).

ועוד, ע"ש תחילתה "רחום וחנון חטאתי לפניך"^ב (אוצר דר"מ עמ' 435).

ב. שני וחמישי

בימי שני וחמישי נוהגים להאריך בתפילת תחנון (רמ"א סי' קלד סע' א).

הטעם: משום שימי שני וחמישי הם ימי רצון, שכן משה רבינו עלה להר סיני לקבל את הלוחות בפעם השניה ביום ה' וירד ביום ב' (טור או"ח סי' קלד)^ג.

א וכן בשו"ת מהר"ל סי' עב, אבל הרמב"ם (תפלה פ"ה ה"א) קוראה: תחנונים ובטור: ומתחננין, ומבקשים רחמים.

ב פתיחה הנזכרת באבודרהם עמ' קיט.

ג המאמר הוא בתנחומא ישן פר' וירא פיס' טז: ומנין סמכו הדורות שיהו מתעניין בשני ובחמישי, אלא כשעשו ישראל אותו מעשה עלה משה בחמישי וירד בשני וכו'. בב"י סי' קלד ובספר הישר לר"ת סי' תקלז וברוקח סי' רט מובא המאמר בשם התנחומא אך בתנחומא שלפנינו ליתא. וראה תוס' ב"ק פב. ד"ה כדי ותנחומא ישן שם הערות אות ק. ובמט"מ סי' ריט מובא המאמר בלשון "עלה משה בב' וירד בה" וכן הוא בא"ח דף כא.

עוד, משום שהם ימי דין, "דבי"ד של מטה ושל מעלה יושבים אז בדין" (ערוה"ש סי' קלד סע' א).⁷

עוד, ע"ש הנאמר (ישעיה נ"ה ו) דרשו ה' בהמצאו – ב' ה' מצאו (הרוקח סי' שיט).

עוד, ע"ש הנאמר (בראשית ב' ד) אלה תולדות השמים והארץ בהבראם – "בה' ב' בראם, ראה הקב"ה לב' וה' ונתנם לבריות להתכפר בהם" (מט"מ סי' ריט).

ג. בעמידה

נוהגים לומר תפילת תחנון בעמידה (או"ח סי' קלד סע' א).

הטעם: "שלשה זקנים תיקנו והוא רחום, כל אחד חלק, ובכל חלק י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות" (מט"מ סי' רכ).

ד. בלחש

נוהגים לומר תפילת תחנון בשני ובחמישי בלחש (רמ"א סי' קלד סע' א).⁷

הטעם: הואיל ותפילת תחנון היא כנגד שמונה עשרה, וכשם שתפילת שמו"ע נאמרת בלחש אף תחנון בלחש (הגהות מנהגים דף ג אות יח, באה"ט סי' קלד ס"ק ב).

ה. כסוי הפנים

בעת נפילת אפים בתפילת תחנון נוהגים לכסות הפנים (רמ"א סי' קלא סע' ב).

הטעם: בזמן שבית המקדש היה קיים היו מפרידים ד' אמות בין המשתחוים בעזרה, כדי שלא ישמע אחד וידוי חברו

⁷ ראה שבת קכט: וב"ק פב.

ה אבל לדעת המחבר יש לאומרו בקול רם (שם) וכותב החיד"א "ואינו לעיכובא והאומרו בלחש יש לו על מה לסמוך" ברכ"י סי' קלד סע' א.

ויתבייש ממנו, לכן מסתירים הפנים כדי שלא ישמע אחד תפילתו ווידויו של חבירו (מט"מ סי' רד).

ו. בבית האבל

אין אומרים תחנון בבית האבל (או"ח סי' קלא סע' ד).

הטעם: משום שנאמר (עמוס ה' י) "והפכתי חגיכם לאבל", מקישים אבל לחג, כשם שבחג אין אומרים תחנון כך אין אומרים בבית האבל (שבלי הלקט סי' ל).

ועוד, ע"י אמירת תחנון, שיש בו וידוי (אשמנו, בגדנו וכו') האבל מגביר את מדת הדין כנגדו (לבוש סי' קלא סע' א).¹

ז. בין ערב שבת לערב יו"ט

בשחרית של ערב יו"ט אין אומרים תחנון, ואלו בשחרית של ערב שבת אומרים (אבודרהם עמ' קמג).

הטעם: משום שערבי יו"ט הם מועטים, לא כן ערבי שבתות ואם היינו נמנעים לומר תחנון בער"ש שחרית "הרי חצי השנה לא היינו מתחננים ולא יתכן" (שם).

ועוד, כי יש יתרון ליו"ט שאומרים בו הלל וזה הטעם שאם חל יו"ט בשבת אין אומרים צדקתך (שם).

ח. בר"ח ובער"ח

אין אומרים תחנון בראש חודש ולא במנחה שלפניו (או"ח סי' קלא סע' ו).

הטעם: ר"ח נקרא "מועד" (פסחים עז). ובזמן שקדשו החודש על פי הראיה "אם באו עדים מן המנחה ולמעלה נוהגים אותו יום (ערב ר"ח) קודש ולמחר קודש" (משנה ר"ה ל. שבלי הלקט סי' ל).

1 ראה אבות פ"ה מ"ה ורע"ב שם.

2 ראה ערוה"ש סי' שעו סע' ה.

ט. חודש ניסן

"ומנהג פשוט שלא ליפול על פניהם בכל חודש ניסן" (או"ח סי' קלא סע' ז).

הטעם: "מפני שבאחד בניסן הוקם המשכן", ושנים עשר נשיאים הקריבו קרבנם שנים עשר יום, יום לכל שבט ושבט, וכל אחד היה עושה ביומו יום טוב, וכן לעתיד לבוא עתיד המקדש להבנות בניסן, לקיים מה שנאמר (קהלת א' ט) ואין כל חדש תחת השמש, לפיכך אין אומרים תחנונים כל ימי ניסן" (סופרים פכ"א הל"ב וג).

י. בין יו"כ לסוכות

בימים שבין יו"כ לסוכות אין אומרים תחנון (רמ"א סי' תרכד סע' ה).

הטעם: "שאותם ארבעה ימים נתן הקב"ה מתנה לישראל שמחל עוונותיהם כל אותם ארבעה הימים, ואינו מתחיל למנות עוונותיהם אלא מיום ראשון של סוכות, שנאמר (ויקרא כ"ג מ) ולקחתם לכם ביום הראשון ר"ל ראשון הוא לעבירות" (מהרי"ל עמ' שנט).

יא. בין שמחת תורה לב' בחשוון

יש נוהגים שאין אומרים תחנון בימים שבין שמחת תורה לבין ב' בחשוון (שכנה"ג סי' קלא אות יב).

הטעם: לפי שיצא רוב החודש בקדושה – שני ימים של ראש השנה, יוה"כ וארבעה ימים בין יוה"כ לסוכות, ותשעה ימי החג הרי ט"ז, וכיון שיצא רובו בקדושה אין אומרים תחנון ונפילת אפיים אף אחרי סוכות, ואף לבני א"י שאין עושים אלא ט"ו, דכיון דמחצה – הוא חשוב לו כרובו (שם).

ועוד, "מפני שהוא חודש השביעי שהוא מושבע במצוות: שופר

ח שמות מ' ז.

ט ראה מדרש תנחומא (בובר) פר' אמור סי' כב, ילקוט שמעוני אות תרנא.

תשובה סוכה לולב וערבה וניסוך, ואע"ג דבימים שבין ר"ה ליוה"כ נופלין על פניהם, שאני התם (=שונה שם) דיומי סליחה וכפרה נינהו" (שם).

ועוד, "שזה החודש הוא זמן רוב שמחתנו ונבחר בו יום סליחתנו, ויש בו ד' מועדים: ר"ה יוה"כ, סוכות ושמיני עצרת, והוא חודש השביעי, והשביעי לעולם משובח, ונשלם בו עבודת ביהמ"ק בימי שלמה המלך ע"ה, והוא נקרא ירח האיתנים, ותחילתו יסורים וסופו שלווה, ומפני אלו הענינים ראוי לשמוח בו ושלא להראות שום צער וצרה ברבים" (סדה"עמ' רלג).

יב. במנחה שלפני הימים שאין אומרים בהם

נוהגים שבימים שאין אומרים בהם תחנון כגון ט"ו באב, ט"ו בשבט, ר"ח, חנוכה, פורים ועוד אין אומרים תחנון גם במנחה שלפניהם (מ"ב סי' קלא ס"ק לב) ^א.

הטעם: ע"ש שאמרו (מור"ק כז.) "מאימתי זוקפין (האבלים) את המטות בערב שבת? מן המנחה ולמעלה", מכאן שימי שמחה ומועד מתחילים במנחה שלפניהם (באור הגר"א שם).

י מל"א ח' סה וראה רש"י שם.

יא בשו"ע שם סע' ו כתב המחבר "נהגו שלא ליפול על פניהם בט"ו באב ולא בט"ו בשבט ולא בר"ח ולא במנחה שלפניו" היינו: במנחה שלפני ר"ח, אך הגירסה בשו"ע דפוס קניגסברג: "ולא במנחה שלפניהם", וע"ע אנצ' תל' כרט"ז עמ' קס הערה 96. בערב ר"ה וערב יו"כ אומרים תחנון במנחה שלפניהם (לבוש שם, של"ה ח"א יומא דף סג), וכן ערב פסח שני במנחה (לוח א"י). הטעם: משום שלמחרת אין אומרים תחנון בגלל שהוא ערב יו"ט, ואין לתת ערב לערב, וכן בפסח שני, שקדבן פסח הוא רק מחצות היום, ושחרית הוא כמו ערב, ואין לתת ערב לערב (מפי הרב שריה דבליצקי) ואפשר שהטעם הוא בערב ר"ה ויו"כ משום שהם ימי רחמים ותחנונים (ראה אבודרהם עמ' קמג), ופסח שני נראה משום שלא נחשב כ"כ ליום שמחה, כפי שמגדירו הסמ"ג לענין אחר, "שלא הוקבע לציבור לעשותו, כי אם ליחידים, כי לעולם הציבור עושים הראשון" (סמ"ג עשין מ"ז), ויש שאומרים תחנון בפסח שני אף בו ביום (מנהגי ביה"כ ישרון ברליו תרצ"ח), ויש שאומרים תחנון במנחה שלפני ט"ו בשבט (ילק"מ עמ' 27), וראה שו"ת בנין ציון סי קפב, והיכל יצחק או"ח סו"ס נג.

יג. חתן

יש נוהגים שאין אומרים תחנון כאשר אחד המתפללים הוא חתן בתוך שבעת ימי המשתה (מ"ב ס' קלא ס"ק כו, דה"ח סי' לח ס"ק ט)^{3.}

הטעם: משום ששבעת ימי המשתה עבור החתן הם ימי מועד (מג"א סי' קלא סק"י) "ומשום דמצוה לשמוח עמו, השמחה נמשכת לכל הנלוים אליו" (מ"ב שם ס"ק כג)^{2.}

יד. בר מצוה

יש נוהגים שאין אומרים תחנון בבית הכנסת בו מתפלל נער שבאותו יום נעשה בר מצוה (כתר ש"ט סי' קכג, נהר מצרים ד"ו ע"א).

הטעם: נער הבר מצוה דומה לחתן וכן נאמר (ישעיה ס"א ז) כחתן יכהן פאר, והתפילין נקראו פאר כדכתיב (יחזקאל כ"ד יז) פארך חבוש עליך¹, והרי הוא כחתן שאין אומרים תחנון בביה"כ בו הוא מתפלל^{טו} (נהר מצרים שם)^{10.}

טו. יום השנה לצדיק

יש מנהג בחוגי החסידים שאין אומרים תחנון ביום השנה (יארציט) של צדיק (ילק"מ עמ' 135, משמרת שלום סי' יב סע' ד)^{11.}

הטעם: המנהג השתרבב מל"ג בעומר (י"ח באייר) שאין אומרים בו תחנון (רמ"א סי' תצג סע' ב) והטעם לפי דעה אחת משום

יב הרמ"א (שם סע' ד) כותב שאין אומרים תחנון כשיש חתן "אלא ביום חתונתו".
יג לפי רב נטורנאי גאון נפילת אפים בצבור היא רשות (שור סי' קלא), לכן כשיש חתן אין אומרים אותו "דאי הוה חובה היו נופלין אף בבית חתן" (פרישה שם).

יד ראה ברכות יא.

טו שו"ע או"ח סי' קלא סע' ד.

טז ועיין שו"ת משפטי עוזיאל או"ח מהד"ת סי' יא ושו"ת יביע אומר ח"ד או"ח סי' יד ומנהגי א"י עמ' נא.

יז לפי משמרת שלום אין אומרים תחנון ביום השנה של "אדם גדול רבי וצדיק מפורסם". יש חסידים שאין נוהגים מנהג זה, ראה דרכי חיים ושלום סי' קצג, שערי הלוי"מ (חב"ד) ח"א סי' עח.

שביום זה חל יום ההלולא של רשב"י (כה"ח שם אות כז), וע"ש שרש"י כתב ביבמות קכב. ד"ה תלתא ריגלי: "ובתשובות הגאונים מצאתי כל הנך ריגלי דאמוראי, היינו יום שמת בו אדם גדול קובעים אותו לכבודו, ומדי שנה בשנה כשמגיע אותו יום מתקבצים תלמידי חכמים מכל סביביו ובאים על קברו עם שאר העם להושיב ישיבה שם", ומכיון שיום זה נקרא בגמרא "רגל" לכן אין אומרים בו תחנון (מ"ש שם).

טז. בדרך

בעדות החסידים יש שנוהגים שאין אומרים תחנון כשנמצאים בדרך בעת התפילה (מנהג י"ת ח"א ס' קלא עמ' רכח).

הטעם: ע"ש ששנינו (ברכות כח): "ההולך במקום סכנה מתפלל תפילה קצרה", ובזה שמשמיטים תפילת תחנון מקצרים את התפילה במקצת (מי"ת שם בשם ס' אמרי צדיקים).